

До спеціалізованої вченої ради ДФ 35.051.092
у Львівському національному
університеті імені Івана Франка
79000, м. Львів, вул. Університетська, 1

РЕЦЕНЗІЯ

на дисертацію Федорович Наталії Андріївни «Співучасть у кримінальному правопорушенні зі спеціальним суб'єктом у кримінальному праві України», подану на здобуття ступеня доктора філософії з галузі знань «Право» за спеціальністю «Право»

Оцінка актуальності теми дослідження. Питання співучасті у кримінальному правопорушенні, без сумніву, є актуальними в науці кримінального права. Значення інституту співучасті серед іншого полягає у тому, що він визначає підстави і межі кримінальної відповідальності співучасників кримінального правопорушення, у тому числі тих, які не є виконавцями або співвиконавцями кримінального правопорушення. Це обумовлює важливість дослідження проблем співучасті у кримінальних правопорушеннях зі спеціальним суб'єктом. Зокрема, у цьому контексті серед дискусійних питань у науці кримінального права є питання про те, чи може визнаватися співучасником кримінального правопорушення, ознакою складу якого є спеціальний суб'єкт кримінального правопорушення, особа у разі, якщо вона наділена ознаками загального суб'єкта кримінального правопорушення і водночас не наділена відповідними ознаками спеціального суб'єкта, як кваліфікувати діяння такої особи; які особливості кваліфікації діянь співучасників у кримінальних правопорушеннях зі спеціальним суб'єктом з урахуванням виду співучасті. Ці та інші проблемні питання, які стосуються інституту співучасті, є дискусійними у доктрині кримінального права і потребують вирішення. Відповідно, і у практиці органів досудового розслідування, судовій практиці постають питання щодо кримінально-правової кваліфікації у зазначених вище випадках.

Дисертаційне дослідження виконане у межах наукової теми кафедри кримінального права і криминології Львівського національного університету імені Івана Франка «Проблеми кримінально-правової охорони особи, суспільства та держави» на 2016–2018 рр. (номер державної реєстрації 0116U001650); «Теоретико-прикладні проблеми ефективності кримінального законодавства України» на 2019–2021 рр. (номер державної реєстрації 0119U002406); «Сучасні теоретико-прикладні проблеми реформування кримінального законодавства України» на 2022–2023 рр. (номер державної реєстрації 0122U002433).

Зазначене вище засвідчує, що актуальність теми дисертації Н. А. Федорович зумовлена зазначеними вище чинниками нормативного, прикладного та доктринального характеру.

Оцінка методології дослідження. На думку рецензентки, дисертантка вдало сформулювала мету дослідження – проаналізувати співучасть у кримінальному правопорушенні зі спеціальним суб'єктом з урахуванням виду співучасника і форм співучасті та виробити правила кримінально-правової кваліфікації такої співучасті. Для досягнення цієї мети у роботі виділені завдання, які відповідають структурним елементам роботи: 1) з'ясувати стан дослідження співучасті у кримінальному правопорушенні зі спеціальним суб'єктом у науковій літературі; 2) дослідити генезу нормативного регулювання співучасті у кримінальному правопорушенні зі спеціальним суб'єктом у вітчизняному законодавстві; 3) систематизувати підходи зарубіжних законодавців щодо правового регулювання співучасті у кримінальному правопорушенні зі спеціальним суб'єктом та виокремити позитивні напрацювання щодо цього; 4) сформулювати поняття співучасті у кримінальному правопорушенні зі спеціальним суб'єктом; 5) виявити особливості співучасті у кримінальному правопорушенні зі спеціальним суб'єктом з урахуванням виду співучасника; 6) зважаючи на виявлені особливості, сформулювати правила кримінально-правової кваліфікації діянь виконавця (співвиконавця), організатора, підбурювача і пособника у кримінальному правопорушенні зі спеціальним суб'єктом; 7) дослідити особливості співучасті у кримінальному правопорушенні зі спеціальним суб'єктом з урахуванням форм співучасті; 8) сформулювати правила кримінально-правової оцінки кримінальних правопорушень зі спеціальним суб'єктом, вчинених групою осіб, групою осіб за попередньою змовою, організованою групою, злочинною організацією, беручи до уваги виявлені особливості.

Не викликають застережень окреслені у роботі об'єкт (співучасть у кримінальному правопорушенні у кримінальному праві України) та предмет дослідження (співучасть у кримінальному правопорушенні зі спеціальним суб'єктом у кримінальному праві України).

Як вбачається з відповідних положень дисертації, здобувачка володіє методологією наукового пізнання проблем теорії та практики юридичної науки. Зокрема, як основний у даному науковому дослідженні дисертанткою застосовано діалектичний метод наукового пізнання. Крім цього, при написанні роботи використані такі загальнонаукові та спеціально наукові методи наукового пізнання: методи аналізу та синтезу (використовувалися для дослідження особливостей діянь виконавців (співвиконавців), організаторів, пособників та підбурювачів у різних підгрупах кримінальних правопорушень зі спеціальним суб'єктом, при формулюванні правил кримінально-правової оцінки

діянь співучасників різного виду, а також при дослідженні особливостей кримінальних правопорушень зі спеціальним суб'єктом залежно від форми співучасті, та при формулюванні правил їх кримінально-правової оцінки), історико-правовий (застосовувався при дослідженні становлення, розвитку та змін нормативного регулювання співучасті у кримінальному правопорушенні зі спеціальним суб'єктом на українських землях), догматичний (використовувався для з'ясування змісту кримінально-правових понять, які використовуються при регламентації співучасті у кримінальному правопорушенні зі спеціальним суб'єктом), компаративістський метод (застосовувався для дослідження норм про співучасть у кримінальному правопорушенні зі спеціальним суб'єктом у кримінальних законах зарубіжних держав на можливість їх запозичення у КК України), метод документального аналізу (було використано для вивчення матеріалів судової практики), метод анкетування (використовувався при дослідженні думок правників щодо аналізованих проблем співучасті у кримінальному правопорушенні зі спеціальним суб'єктом). Застосування у дослідженні зазначених методів наукового пізнання дало змогу виконати поставлені у дисертаційному дослідженні завдання.

Обґрунтованість наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації. Більшість наукових положень, висновків і рекомендацій, викладених і сформульованих у дисертації, є переконливими; положення роботи є логічними, аргументованими. Це зумовлено вдалими і чітким визначенням здобувачкою мети і завдань, об'єкта і предмета дослідження, а також використанням для досягнення поставлених у роботі завдань зазначених вище загальнонаукових, так і спеціально наукових методів наукового пізнання. Положення, висновки і рекомендації, викладені та сформульовані у дисертації, ґрунтуються на ґрунтовному аналізі законодавства, судової практики, широкому використанні вітчизняних та зарубіжних наукових джерел.

Достовірність наукових положень дисертації. Наукові положення, висновки і рекомендації, сформульовані у дисертації, достовірні, оскільки є результатом осмислення автором наукового надбання вчених у галузі кримінального права, ґрунтовного аналізу законодавства України, зарубіжних держав, ґрунтуються на аналізі значної емпіричної бази. Зокрема, отримані у дисертаційному дослідженні наукові результати базуються на аналізі матеріалів практики судів різних інстанцій щодо питань співучасті у кримінальному правопорушенні зі спеціальним суб'єктом (всього проаналізовано близько 250 вироків судів першої інстанції, рішень апеляційної інстанції, постанов Верховного Суду та вироків Вищого антикорупційного суду, а також постанов Пленуму Верховного Суду України). Також у роботі використано результати анкетування із з'ясування позиції правників щодо питань співучасті у

кримінальному правопорушенні зі спеціальним суб'єктом, результати якого наведені у тексті дисертації (додаток Б).

Крім цього, отримані у дисертаційному дослідженні наукові результати апробовані на дев'яти наукових, науково-практичних конференціях, а також відображені у п'яти статтях, з яких чотири статті у наукових фахових виданнях України, одна стаття - в іноземному науковому фаховому виданні.

Наукова новизна положень дисертації полягає в тому, що вона є першим у вітчизняній кримінально-правовій науці комплексним дослідженням співучасті у кримінальному правопорушенні зі спеціальним суб'єктом у кримінальному праві України. У ході проведеного дослідження одержано нові наукові положення, які мають наукове і прикладне значення, виконують конкретне наукове завдання в межах науки кримінального права. Зокрема, у дисертаційному дослідженні визначено комплекс науково обґрунтованих положень щодо співучасті у кримінальному правопорушенні зі спеціальним суб'єктом, чим доповнено надбання науки кримінального права.

Основними, найвагомішими і такими, що характеризуються науковою новизною, хоч і не вичерпують її, є такі зазначені у дисертації положення наукової новизни:

- запропонований здобувачкою поділ на три групи та шість підгруп усіх кримінальних правопорушень зі спеціальним суб'єктом за критерієм фактичної можливості виконання у співучасті об'єктивної сторони таких правопорушень особою, яка не наділена ознаками спеціального суб'єкта. Зазначна класифікація дозволяє виявити особливості співучасті у кримінальному правопорушенні зі спеціальним суб'єктом та сформулювати правила кримінально-правової кваліфікації співучасті у кримінальному правопорушенні зі спеціальним суб'єктом у кожній із виокремлених груп та підгруп;

- правила кримінально-правової оцінки співучасті у кримінальному правопорушенні зі спеціальним суб'єктом, вчиненого групою осіб, групою осіб за попередньою змовою, організованою групою та злочинною організацією, що розроблені з урахуванням особливостей виокремлених груп та підгруп кримінальних правопорушень зі спеціальним суб'єктом, зокрема, доведено можливість особи, яка не наділена ознаками спеціального суб'єкта, бути учасником вчинення кримінального правопорушення у складі відповідної форми співучасті і нести кримінальну відповідальність залежно від підгрупи вчиненого кримінального правопорушення зі спеціальним суб'єктом: або за статтею (частиною статті) Особливої частини Кримінального кодексу України, яка передбачає кримінальне правопорушення зі спеціальним суб'єктом; або за іншою статтею (частиною статті) Особливої частини КК України, ніж учасник, який наділений ознаками спеціального суб'єкта;

- додаткове обґрунтування позиції, відповідно до якої не можна кваліфікувати діяння особи, яка наділена ознаками спеціального суб'єкта, і схилила іншу особу, яка не наділена такими ознаками, до вчинення кримінального правопорушення зі спеціальним суб'єктом, як опосередковане виконання такого правопорушення, оскільки протилежне твердження суперечить і вченню про посереднє вчинення кримінального правопорушення, і положенням інституту співучасті у кримінальному правопорушенні; додаткове обґрунтування положення про те, що особа, яка не наділена ознаками, вказаними в диспозиції статті Особливої частини Кримінального кодексу України, має нести кримінальну відповідальність: або за вчинення кримінального правопорушення із загальним суб'єктом, або за вчинення іншого правопорушення, якщо вчинені нею діяння не є кримінально караними, а особа, яка наділена ознаками спеціального суб'єкта, залежно від учинених нею діянь, – за організаторство, підбурювання чи пособництво в тому кримінальному правопорушенні, за яке несе відповідальність особа, яка виконує об'єктивну сторону відповідного правопорушення, або має визнаватися учасником правопорушення, якщо вчинене першою особою діяння не є кримінально-караним;

- додаткове обґрунтування положення про можливість застосування при кримінально-правовій кваліфікації діянь співучасників кримінальних правопорушень зі спеціальним суб'єктом, які утворилися у результаті диференціації складів кримінальних правопорушень лише за суб'єктом і містяться в одному розділі Особливої частини КК України, норми, передбаченої ч. 3 ст. 29 КК України, оскільки ознаки, що характеризують особу окремого співучасника, є, зокрема, ознаками спеціального суб'єкта. Зокрема, авторка додатково обґрунтовує у роботі, що буквально тлумачення цього припису вказує, що такі ознаки, які характеризують особу окремого співучасника, мають або обтяжувати кримінальну відповідальність, або пом'якшувати її, тобто диференціювати склад кримінального правопорушення. Відповідно, таке положення не можна застосовувати при кримінально-правовій оцінці діянь співучасників у кримінальному правопорушенні зі спеціальним суб'єктом, яке утворилося у результаті диференціації не лише за суб'єктом і міститься в іншому Розділі Особливої частини КК України, ніж загальна норма;

- теза про необхідність при кваліфікації суспільно небезпечних діянь учасників організованої групи чи злочинної організації здійснювати посилання на відповідну частину ст. 27 Кримінального кодексу України, оскільки особа, яка не наділена ознаками спеціального суб'єкта, не може бути виконавцем (співвиконавцем) деяких кримінальних правопорушень зі спеціальним суб'єктом, а тому таку особу не треба уподібнювати до цього виду співучасника;

- визначення поняття кримінального правопорушення зі спеціальним складом як правопорушення, у якому суб'єктом є особа, що наділена правовим статусом, отриманим внаслідок проходження відповідної правової процедури, кримінальне-протиправне діяння якої пов'язане з покладеними на неї обов'язками, і в результаті нього заподіюється або може бути заподіяна істотна шкода суспільним відносинам, учасниками яких є вказані особи;

- додаткове обґрунтування твердження про те, що особа, яка наділена правовим статусом, отриманим внаслідок проходження правової процедури, але з певних причин ця правова процедура не відповідає нормативно-правовим приписам (неправильний підрахунок голосів, підкуп осіб, які вправі наділяти людей відповідним правовим статусом, помилки в системі відбору і тому подібне), якщо вона вчинить кримінальне правопорушення зі спеціальним суб'єктом, може визнаватись спеціальним суб'єктом, якщо набуття таких ознак не відбулося всупереч її волі і була наявна можливість відмови від отримання такого правового статусу.

Зазначені вище наукові положення, як видається, мають найбільш вагоме значення і стали надбанням доктрини кримінального права, здатні здійснити вплив на удосконалення кримінального права України та практики його застосування. Хоча слід відзначити, що не з усіма науковими положеннями роботи, їх обґрунтуванням, висновками та пропозиціями дисертантки можна беззастережно погодитися. На дискусійності деяких з них буде акцентовано під час аналізу змісту дисертації. Водночас необхідно відзначити глибоке розуміння здобувачкою піднятої нею проблематики, яка багато в чому є визначальною для вітчизняної науки кримінального права. Дисертантка у роботі подає власне бачення вирішення широкого спектру питань, підкріплює його ґрунтовною аргументацією, формулює рекомендації для правозастосовної діяльності.

Варто зазначити й те, що у тексті дисертації чітко у схематичному вигляді сформульовано запропоновані здобувачкою правила кримінально-правової кваліфікації співучасті у кримінальному правопорушенні зі спеціальним суб'єктом з урахуванням виду співучасника (додаток В), співучасті у кримінальному правопорушенні зі спеціальним суб'єктом з урахуванням простих форм співучасті (додаток Г), з урахуванням складних форм співучасті (додаток І), що свідчить про прикладне значення дисертаційного дослідження, - зазначені рекомендації щодо кваліфікації кримінальних правопорушень можуть бути використані у правозастосовній практиці.

Практичне значення одержаних результатів дисертації полягає в тому, що сформульовані у межах дослідження висновки, теоретичні положення та науково обґрунтовані пропозиції можуть бути використані у:

- правотворчій діяльності – для вдосконалення положень чинного Кримінального кодексу України, які регулюють співучасть у кримінальному

правопорушенні та встановлюють відповідальність за вчинення кримінальних правопорушень зі спеціальним суб'єктом;

- правозастосовній діяльності – в діяльності органів досудового розслідування, суду, при кваліфікації кримінальних правопорушень зі спеціальним суб'єктом;

- науково-дослідній діяльності – для наступних наукових досліджень проблем, які стосуються інституту співучасті у вчиненні кримінального правопорушення;

- навчальному процесі – при викладанні кримінально-правових дисциплін, підготовки та розробленні навчально-методичних матеріалів.

Оцінка змісту дисертації. Структура роботи, як видається, побудована логічно правильно, що дало змогу дисертантці виконати всі поставлені завдання наукового дослідження.

У першому розділі роботи розглянуто питання, які стосуються наукового, правового підґрунтя проблем співучасті у кримінальних правопорушеннях зі спеціальним суб'єктом. У підрозділі 1.1 дисертантка розглянула стан дослідження в науці проблем співучасті у кримінальному правопорушенні зі спеціальним суб'єктом. При цьому авторка повно, ґрунтовно проаналізувала наукову літературу із досліджуваної проблематики, виділила основні напрями вивчення питання співучасті у кримінальному правопорушенні зі спеціальним суб'єктом, узагальнила існуючі наукові позиції з питань кваліфікації діянь осіб у кримінальних правопорушеннях зі спеціальним суб'єктом, інших проблемних питань співучасті у цих кримінальних правопорушеннях. На основі цього у роботі слушно виокремлено, які проблеми в науці кримінального права, що стосуються співучасті у кримінальних правопорушеннях зі спеціальним суб'єктом, є дискусійними, недослідженими чи недостатньо дослідженими.

У підрозділі 1.2 «Історія становлення та розвитку нормативного регулювання співучасті у кримінальному правопорушенні зі спеціальним суб'єктом у вітчизняному кримінальному законодавстві» ґрунтовно проаналізовано джерела права, які діяли в Україні у різні історичні періоди у контексті закріплення норм про співучасть у кримінальному правопорушенні, співучасті зі спеціальним суб'єктом. В результаті здобувачка дійшла до обґрунтованого висновку (с. 36) про те, що розвиток положень про співучасть у кримінальному правопорушенні зі спеціальним суб'єктом не відбувався послідовно, оскільки українські землі перебували у складі різних держав, правові системи яких були не на однаковому рівні розвитку; по сей день положення про співучасть у кримінальному правопорушенні зі спеціальним суб'єктом повною мірою не викристалізувалися і потребують вдосконалення.

Підрозділ 1.3 «Зарубіжний досвід кримінально-правового регулювання співучасті у кримінальному правопорушенні зі спеціальним суб'єктом» присвячений аналізу кримінального законодавства зарубіжних держав щодо

регламентації співучасті у кримінальних правопорушеннях зі спеціальним суб'єктом. При цьому, обираючи держави, кримінальне право яких здобувачка проаналізувала, вона керувалася такими критеріями як, по-перше, Індекс верховенства права, по-друге, – належність держави до відповідної правової системи (континентальної, англосаксонської), що видається обґрунтованим.

У підрозділі 1.4 «Поняття співучасті у кримінальному правопорушенні зі спеціальним суб'єктом за кримінальним правом України» автор на основі аналізу положень наукової доктрини сформулювала визначення поняття співучасті у кримінальному правопорушенні зі спеціальним суб'єктом. Зазначене визначення здобувачка сформулювала на основі аналізу таких понять як «співучасть у кримінальному правопорушенні», «спеціальний суб'єкт», «кримінальне правопорушення зі спеціальним суб'єктом». При цьому висновки здобувачки є логічними, переконливими, аргументованими.

Дисертантка дійшла до обґрунтованого висновку про те, що кримінальний закон у частині кваліфікації співучасті є недосконалим, оскільки передбачає лише посилання на відповідну частину статті 27 Кримінального кодексу України при оцінці діянь організатора, підбурювача чи пособника. В роботі слушно зазначено, що у разі, якщо форма і вид по-різному характеризують співучасть, то одна характеристика не може поглинати іншу, навіть попри те, що форма співучасті може вказувати на розподіл ролей між співучасниками. На основі цього висловлено слушну пропозицію при кваліфікації діянь співучасника вказувати як вид співучасника, так і форму співучасті, зазначено, що зазначені посилання у формулі кримінально-правової оцінки можливі, якщо будуть внесені зміни у статті 29 та 30 Кримінального кодексу України (с. 85).

На основі аналізу положень доктрини кримінального права автор дійшла до обґрунтованого висновку про те, що така ознака, яка кваліфікує склад кримінального правопорушення, як вчинення правопорушення у відповідній формі співучасті, не вписується в рамки якогось одного елемента складу кримінального правопорушення, але впливає на об'єктивну та суб'єктивну сторони складу правопорушення.

Розділ другий дисертації «Особливості співучасті у кримінальному правопорушенні зі спеціальним суб'єктом з урахуванням виду співучасника» складається із двох підрозділів: 2.1 «Теоретичні підходи до співучасті у кримінальному правопорушенні зі спеціальним суб'єктом з урахуванням виду співучасника», 2.2 «Правила кримінально-правової кваліфікації співучасті у кримінальному правопорушенні зі спеціальним суб'єктом з урахуванням виду співучасника». У підрозділі 2.1 здобувачка виокремлила та проаналізувала існуючі в науці кримінального права позиції стосовно того, чи можливе при співучасті у кримінальному правопорушенні зі спеціальним суб'єктом визнання осіб, які не наділені ознаками спеціального суб'єкта, співучасниками такого

правопорушення. На основі цього здобувачка обґрунтовано зазначає про те, що неінкримінування особам вчинюваного ними кримінально-протиправного діяння призведе до звуженого розуміння підстав кримінальної відповідальності і породить беззаконня. Інститут співучасті у частині його застосування у кримінальних правопорушеннях зі спеціальним суб'єктом не може заперечуватись ідеєю існування складів кримінальних правопорушень зі спеціальним суб'єктом. Рецензентка погоджується із висновком здобувачки про те, що вчення про співучасть має поширюватись на випадки умисної спільної участі як осіб, які наділені ознаками спеціального суб'єкта, так і осіб, які не наділені ознаками, вказаними у диспозиції статті Особливої частини, у вчиненні кримінального правопорушення зі спеціальним суб'єктом.

У підрозділі 2.2 роботи дисертантка виділила прогалини в існуючих підходах до кваліфікації кримінальних правопорушень зі спеціальним суб'єктом з урахуванням виду співучасника, які потребують вирішення; щодо кожної з виділених нею груп кримінальних правопорушень зі спеціальним суб'єктом, на основі аналізу існуючих у науці кримінального права позицій, базуючись на зібраному емпіричному матеріалі, сформулювала правила кримінально-правової кваліфікації співучасті у кримінальному правопорушенні зі спеціальним суб'єктом з урахуванням виду співучасника. Висновки авторки, викладені у розділі, – логічні, аргументовані.

Здобувачка розглянула співвідношення за змістом таких понять як «кримінальне правопорушення зі спеціальним суб'єктом», так зване «кримінальне правопорушення зі спеціальним складом», зробила висновок про те, що вони не є тотожні, обсяг першого з названих є ширшим і включає в себе «кримінальні правопорушення зі спеціальним складом», розкрила зміст останнього.

У розділі розглянуто питання про те, чи вчиняє кримінальне правопорушення зі спеціальним суб'єктом особа, яка видає себе за спеціального суб'єкта, запропоновано відповідні варіанти кримінально-правової кваліфікації діянь такої особи. Авторка робить обґрунтований висновок про те, що особа, наділена правовим статусом, отриманим внаслідок проходження відповідної правової процедури, але з певних причин така правова процедура не відповідає нормативно-правовим приписам, є спеціальним суб'єктом при вчиненні кримінального правопорушення зі спеціальним складом, а у разі співучасті за умови виконання об'єктивної сторони – виконавцем. Водночас у разі, якщо особа, не маючи наміру набувати ознак спеціального суб'єкта, набуває таких ознак, за відсутності можливості відмовитись від проходження відповідної правової процедури, то визнавати таку особу спеціальним суб'єктом не вбачається за можливе (с. 130, 133).

Рецензентка поділяє позицію здобувачки про те, що кримінальні правопорушення, які можуть вчинити тільки фізичні осудні особи, що досягли повноліття, не є кримінальними правопорушеннями зі спеціальним суб'єктом.

Розділ 3 «Особливості співучасті у кримінальному правопорушенні зі спеціальним суб'єктом з урахуванням форм співучасті» складається із двох підрозділів. У підрозділі 3.1 здобувачка розглянула особливості співучасті у кримінальному правопорушенні зі спеціальним суб'єктом з урахуванням простих форм співучасті (групи осіб та групи осіб за попередньою змовою) та правила їх кримінально-правової кваліфікації. Такі правила здобувачка сформулювала на основі проведеного у роботі поділу кримінальних правопорушень зі спеціальним суб'єктом. Зокрема, розглянуто правила кваліфікації кримінальних правопорушень зі спеціальним суб'єктом, об'єктивну сторону яких у співучасті не може виконати особа, яка не наділена ознаками спеціального суб'єкта (кримінальні правопорушення зі спеціальним складом та кримінальні правопорушення зі спеціальним суб'єктом, об'єктивна сторона яких сформульована як невиконання чи неналежне виконання особистих обов'язків особи, які не притаманні широкому колу суб'єктів, і такі обов'язки неможливо делегувати іншій особі), кримінальних правопорушень зі спеціальним суб'єктом, усю об'єктивну сторону яких у співучасті може виконати особа, яка не наділена ознаками, вказаними у диспозиції статті Особливої частини Кримінального кодексу України, кримінальних правопорушень зі спеціальним суб'єктом, лише частину об'єктивної сторони яких у співучасті може виконати особа, яка не наділена ознаками, вказаними у диспозиції статті Особливої частини Кримінального кодексу України.

Рецензентка підтримує сформульоване у роботі (с. 187) положення про те, що у кримінальних правопорушеннях зі спеціальним суб'єктом, які утворюють «пару», розмежувальною ознакою яких є суб'єкт, виконавці (співвиконавці) будуть нести кримінальну відповідальність за вчинення того кримінального правопорушення, спеціальним суб'єктом якого вони є. Відповідно, кваліфікація їхніх діянь здійснюватиметься за різними складами кримінальних правопорушень. Однак попри те, що такі особи несуть кримінальну відповідальність за кримінальними правопорушеннями з різними складами, у формулюванні обвинувачення, а за можливості і у формулі кваліфікації (за умови, що кримінальне правопорушення диференційоване за формами співучасті) потрібно відобразити ту обставину, що кримінальне правопорушення вчинене групою осіб чи групою осіб за попередньою змовою.

У підрозділі 3.2 розглянуто особливості співучасті у кримінальному правопорушенні зі спеціальним суб'єктом з урахуванням складних форм співучасті та правила їх кримінально-правової кваліфікації. Зазначені правила кримінально-правової кваліфікації сформульовано, виходячи із проведеного в

роботі поділу кримінальних правопорушень зі спеціальним суб'єктом, щодо кожної із цих груп.

Здобувачка обґрунтовано зазначає (с. 223), що діяння організатора, підбурювача і пособника потребують посилення на відповідну частину статті 27 КК України незалежно від того, якою формою співучасті вчинено кримінальне правопорушення, оскільки форма співучасті не нівелює роль співучасника і наявність у нього ознак спеціального суб'єкта, тому підтримує позицію науковців про те, що стаття 30 Кримінального кодексу України потребує змін.

Теоретичні положення розділу, наукові висновки, наведені у цього розділі роботи, базуються на даних узагальнення судової практики.

Вивчення публікацій та порівняння їх зі змістом дисертації дає можливість стверджувати про повноту викладу у статтях і тезах доповідей на конференціях результатів дослідження. Дисертантка є одноосібною авторкою 14 публікацій за темою дисертації, що **засвідчує належну апробацію результатів проведеного дослідження.**

Текстових запозичень у дисертації без посилання на джерело, інших елементів академічної недоброчесності у роботі не виявлено.

Рецензована дисертаційна робота є завершеним науковим дослідженням, за результатами якого сформовані теоретичні положення, пропозиції щодо удосконалення кримінального права України, а також рекомендації для правозастосовної практики.

Оформлення дисертації відповідає встановленим вимогам.

Положення роботи є логічно структурованими, аргументованими, характеризуються чітким науковим стилем формулювання думок.

Позитивні риси дисертації Федорович Н. А. не виключають творчої дискусії, незгоди з окремими її положеннями. До них слід віднести такі.

1. Дискусійним видається положення роботи про те, що кримінально-правову кваліфікацію діянь співучасників у кримінальному правопорушенні зі спеціальним суб'єктом, яке утворилося у результаті диференціації, зокрема, за суб'єктом, але міститься в іншому оозділі Особливої частини КК України, ніж загальна норма, потрібно здійснювати за правилом, схожим до норми, передбаченої ч. 3 ст. 29 КК України, але ширшим за обсягом: при конкуренції загальної та спеціальної норми, остання з яких сформульована як кримінальне правопорушення зі спеціальним суб'єктом, співучасники кримінального правопорушення, які не наділені ознаками спеціального суб'єкта, несуть кримінальну відповідальність за співучасть у вчиненні кримінального правопорушення, яке передбачене загальною нормою (с. 9). Якщо розглядати це положення у контексті чинного Кримінального кодексу України, чи не суперечитиме воно положенню, передбаченому частиною другою статті 29 Кримінального кодексу України, відповідно до якого організатор, підбурювач

та пособник підлягають кримінальній відповідальності за відповідною частиною статті 27 і тією статтею (частиною статті) Особливої частини Кримінального кодексу України, яка передбачає кримінальне правопорушення, вчинене виконавцем? Крім цього, рецензентка підтримує аргументи вчених, які зазначають про те, що у такому разі кваліфікація належним чином не відображатиме вчиненого співучасниками діяння, бо особа мала намір посягнути на інший об'єкт кримінально-правової охорони.

2. У роботі запропоновано доповнити частину другу статті 27 Кримінального кодексу України приписом про те, що співвиконавець є особою, яка виконує частину об'єктивної сторони кримінального правопорушення (с. 180), що, на думку дисертантки, усунуло б питання, які виникають при кваліфікації діянь осіб, які не наділені ознаками спеціального суб'єкта, але виконують частину об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення зі спеціальним суб'єктом. У зв'язку з цим авторка не підтримує формулювання частини шостої статті 2.5.3 проєкту нового Кримінального кодексу України, де зазначено, що при вчиненні кримінального правопорушення зі спеціальним суб'єктом його виконавцем (співвиконавцем) є особа, яка має ознаки такого суб'єкта; особа ж, яка не має ознак спеціального суб'єкта, підлягає відповідальності як організатор, підбурювач або пособник кримінального правопорушення зі спеціальним суб'єктом (с. 49 - 50). Однак слід погодитися з тим, що у разі прийняття такої пропозиції, - про те, що співвиконавцем кримінального правопорушення зі спеціальним суб'єктом може бути особа, не наділена додатковими ознаками, - мета і значення виокремлення спеціального суб'єкта втрачає своє правове значення.

3. Спірною є позиція на с. 154 про те, що особа, яка не наділена ознаками спеціального суб'єкта (коли йдеться про військові кримінальні правопорушення), має відповідати за статтею, яка передбачає кримінальне правопорушення зі загальним суб'єктом. Це, як видається, суперечить нормі, передбаченій частиною третьою статті 401 Кримінального кодексу України, де зазначено, що особи, не зазначені у статті 401 Кримінального кодексу України, за співучасть у військових кримінальних правопорушеннях підлягають відповідальності за відповідними статтями розділу XIX Кримінального кодексу України.

Висловлені вище зауваження носять дискусійний характер, потребують додаткової аргументації здобувачки, та є підґрунтям для наукової дискусії під час захисту дисертації, що однак не впливають на загальну позитивну оцінку дисертаційної роботи як ґрунтового наукового дослідження.

Висновок: дисертація Федорович Наталії Андріївни «Співучасть у кримінальному правопорушенні зі спеціальним суб'єктом у кримінальному праві України», подана на здобуття ступеня доктора філософії з галузі знань «Право» за спеціальністю «Право», є самостійним, цілісним і завершеним

монографічним дослідженням актуальної для правознавства проблематики – співучасті у кримінальному правопорушенні, в якому отримано нові науково обґрунтовані результати, що у сукупності розв’язують конкретне наукове завдання, яке має істотне значення для науки кримінального права. За результатами дисертаційного дослідження сформульовані теоретичні положення, пропозиції щодо удосконалення кримінального права України, а також рекомендації для правозастосовної практики. Таким чином, результати дослідження мають істотне значення для правотворчої та правозастосовної практик. Дисертація відповідає вимогам п.п. 6, 7, 8, 9 Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 р. № 44, Вимогам до оформлення дисертації, затвердженим наказом Міністерства освіти і науки України від 12 січня 2017 року № 40, а її авторка заслуговує на присудження ступеня доктора філософії з галузі знань «Право» за спеціальністю «Право».

Рецензент:

**доцентка кафедри кримінального права і кримінології
Львівського національного університету
імені Івана Франка,
доктор юридичних наук, доцент**

Палюх Л.М.